

Антрапамарфічныя намінацыі ў беларускай мове і маўленні

Антрапамарфічныя (грэч. *anthropos* ‘чалавек’, *morphe* ‘форма’) другасныя намінацыі лічацца адваротнымі (у параўнанні з анімістычнымі) намінацыямі і ўтвараюцца па мадэлі «чалавек → птушкі, жывёлы, дрэвы, расліны, нябесныя целы, разнастайныя прылады працы, прыстасаванні, прыродныя з’явы і інш.». Надзяленне чалавечымі рысамі і якасцямі прадметаў жывой і нежывой прыроды (персаніфікацыя) мае доўгую гісторыю і сваімі каранямі ўзыходзіць да старажытных рэлігійных уяўленняў, традыцый тагачасных людзей, іх веры ў магічную сілу слова, яго здольнасць непасрэдным чынам уплываць на чалавека. Старажытнае табу – забарона ўжываць назвы жывёл у час палявання, іх замена сінонімамі і семантычнымі адпаведнікамі – было адным з важнейшых фактараў развіцця антрапамарфічных метафар. Сёння гэты тып метафар шырока выкарыстоўваецца ў розных жанрах вуснай народнай творчасці, байках, а таксама паэтычных творах.

Найбольш пашыранымі з пункту гледжання тэматычнай замацаванасці выніковага ЛСВ з’яўляюцца антрапамарфічныя найменні птушак і жывёл, кірунак сэнсавага развіцця якіх абмяжоўваецца суадносінамі «чалавек → птушка, жывёліна» (у процілегласць зямарфізмам з адваротным кірункам сэнсавага развіцця «птушка, жывёліна → чалавек»). Крыніцай такіх метафар з’яўляюцца назвы асоб з указаннем іх якасцей, рыс характару, тэмпераменту, прафесійнай дзейнасці і інш. Напрыклад, пеўчая птушка часцей за ўсё атаясамліваецца з асобай, прафесійна звязанай са спевамі, з музыкай. Такого рода антрапамарфічная скраванасць назіраецца ў полісемантаў *спявак*, *пявун*, *пявуння*, *запявала*. *Саліст*: *І нельга маўчаць **спевакам** – Шчыглам, берасцянкам, вясёлым драздам.* (Э.Агняцвет); *Ледзь сціхлі **певуны** лясныя, як падалі свае галасы **спевакі** ад ракі.* (К.Кірэнка); *Пад плотам ходзіць **пявун** – Махнатая шыя, плацістыя плечы.* (Я.Купала); *Жаўрук так выцінае на жалейцы, **Шпелот** цурком з малага **певуна**.* (У.Лісіцын); *Я хачу, каб кветка Сэрца аздавала, А **пявуння**-птушка Мне заўжды спявала.* (Я.Журба); *Вось і птушка заспявала У зялёным гушчары – Самы смелы **запявала** І прадвесніца зары.* (П.Прануза); *На жэрдцы палац [шпакоўня] узвышаецца, у палацы **саліст** заліваецца.* (П.Чабор).

Гукавыя (музычныя) суадносіны зыходнага і вытворнага ЛСВ назіраюцца ў субстантывах *барабанишчык* і *фанфарыст*, дзе гукі музычных інструментаў параўноўваюцца з клёкатам буслоў, строкатам дзятлаў, кукарэканнем пеўняў: *І з высокай ліны над дарогаю, Дзе раі падсцерагаў сусед, **Барабанишчыкі** чырвананогія – Буслы Клёкат пасылалі ўслед.* (С.Фамін); *Алёшка расказвае свайму сябру шмат цікавага пра стракатых **барабанишчыкаў** – дзятлоў.* (А.Якімовіч); *І пеўні, нястомныя **фанфарысты** – мірныя дні абвяшчалі зноў.* (А.Вярцінскі). У музычнай канве твораў М.Танка вылучаецца субстантыў *бандурыст*, другасны ЛСВ якога ‘стары дуб’ утварыўся ў выніку атаясамлівання гукаў ігры на бандуры і шэлесту лістоты

дрэва: *На Украіне, дзе Дняпро Ля кручы пеніцца бруісты, Гудуць вячэрняю парой Дубы – старыя бандурысты.* (М.Танк).

Выразныя сэнсавыя ўзаемаадносіны паміж зыходным і вытворным ЛСВ назіраюцца ў метафарах-найменнях драпежнай птушкі (параўнанне з разбойнікам), смелай, непалахлівай птушкі (атаясамліванне з нахабнікам). пералётнай птушкі (параўнанне з выгнаннікам): *Нейкі звярок ці птушка трапілі ўжо у вострыя кіпцюры **разбойніка** [коршака].* (М.Парахневіч); *Праўда, гняздо пуставала нядоўга. **Нахабнікі-вераб'і** хутка заўважылі адсутнасць гаспадароў і занялі яго з крыкам і бойкай.* (А.Пальчэўскі); *Гэтыя **выгнаннікі** яшчэ доўга кружыліся над вёскай, развітваючыся з ёй да новай вясны* (М.Сталяроў); *Буслы-**выгнаннікі** недзе ў выраі.* (Р.Барадулін).

Не ўкладваюцца ў межы традыцыйных ўяўленняў і адносяцца да ліку індывідуальна-аўтарскіх суадносіны птушкі з парламенцёрам, з паслом, кватарантам: *Грак варонам стаў **парламенцёрам** – Ё дзюбе носіць белы ласкуток.* (В.Гарановіч); *Грак, **парламенцёр** з'явіўся, зіме дыктуе ультыматум* (А.Сербантовіч); *Слязца вочы ў дымным поце, Ды – лепшага **паслы**, – Спікіраваўшы, на балоце Расхаджваюць буслы.* (С.Гаўрусёў); *Так і пражылі буслы ўсю зіму **кватарантамі** ў гусей.* (А.Пальчэўскі).

Даволі часта ў антрапамарфічных найменнях адначасова фіксуецца ЛСВ 'жывёліна' і 'птушка', звычайна аб'яднаныя інварыянтнымі квалітатывнымі семамі рознай накіраванасці ('прыгажосць', 'хітрасць'): *прыгажун* 'лось' (Р.Няхай), 'качар' (Е.Лось), 'цецярук' (Р.Ігнаценка); *хітрун* 'гарнастай' (Р.Ігнаценка), 'вожык' (М.Калачынскі), 'салавей' (М.Капыловіч).

У многіх выпадках семантычная парадыгма полісемантаў уключае даволі значную колькасць ЛСВ, якія аб'яднаны не столькі семантычнай эпідыгматычнасцю, колькі мультнасцю семантыкі зыходных адзінак (часцей дзеясловаў і прыметнікаў). Так, у сэнсавай структуры полісеманта *бадзяга* фіксуецца другасныя ЛСВ 'воўк', 'конь', 'мядзведзь', 'вецер', 'ліст дрэва', 'месяц': *Зімою воўк есць усё, што трапіць яму на зуб. Выбіраць галоднаму **бадзягу** не прыходзіцца.* (В.Вольскі); *Там ходзіць страшны воўк-**бадзяга**.* (Я.Колас); *Бунё – галаву падняў, глядзіць: вазьмі! **Бадзяга-конь**! Няма куды падзецца.* (А.Бялевіч); *Мядзведзя-**бадзягу** нечакана ўспаролі з бярогі.* (Л.Дайнека); *Вецер-**бадзяга**, вітаю цябе! Сёння я стаў тваім братам стрыечным.* (І.Пракаповіч); *Цішыня, цішыня, Толькі шолах **бадзягі-ліста**.* (А.Звонак); *Часамі месяц, бяздомны **бадзяга**, забярэцца на стрэшкі дзіравых хмар.* (М.Танк).

Валацуга-чалавек атаясамліваецца са шкадлівай жывёлінай, зайцам, барсуком, гуллівым ветрам, хмарай: *Але каб пэўна ведаць, ці не схпіў лясны **валацуга** авечку, трэба пералічыць гурт.* (М.Гамолка); *Тамара прынесла з лесу яловых лапак і абвязала імі яблыньку. Ад касавокіх **валацуг** берагла, ад зайцоў.* (І.Сіняўскі); *Буравата-шэры барсук-**валацуга**.* (Г.Далідовіч); *Валацуга вецер гоніць прэч Пасмы рыжых, вясновых аблокаў.* (К.Жук); *Парасчыняны дзверы Для **валацуг-вятроў**.* (Н.Гілевіч); *Толькі хмары здалёк – **валацугі** – На каменне цкуюць перуны.* (М.Шаховіч).

Вандроўнік у розных дыскурсах – гэта вецер, месяц, хмара, вандроўніца – гэта хмара, зорка, вясна: *Вандроўнік-вецер выганяе На неба стадка лёгкіх хмар.* (Я.Колас); *Вятры – вандроўнікі, вядома, Барозны – гуслі на раллі.* (П.Броўка); *Хачу я, каб месяц гулівы, Спрадвечны начны вандроўнік, Стаў чорны, як спелая сліва, І з неба блакітнага знік.* (А.Астрэйка); *Вандроўнік-месяц жоўтай коскай заблытаўся ў віхрах бяроз.* (А.Майсеенка); *Блудзяць хмаркі – вандроўнікі дальнія.* (Т.Кляшторны); *Вандроўніцы-хмары, Нябёсаў укарасы! Зрадніўся я з вамі Ў далёкія часы.* (Я.Колас); *Ці вы – пакутныя вандроўніцы [зоркі], Бязмэтна кінутыя ў шлях, Якому Бог адзіны роўніца, Дзе ні пачатку, ні канца.* (В.Зуёнак); *Прывет табе, вандроўніца-вясна!* (М.Танк).

Толькі адзін другасны ЛСВ ‘вецер’ зафіксаваны ў субстантыва валачобнік: *У полі плача вецер-валачобнік.* (У.Гайдук).

Інварыянтнае значэнне ‘тое, што выдзяляецца сваёй адметнасцю, прыгажосцю’ аб’ядноўвае тэматычна разнародныя другасныя ЛСВ полісемантаў *прыгажун, прыгажуня, красуня*. Інварыянтнае значэнне дазваляе акрэсліць у сферы-мішэні даволі шырокае кола значэнняў, у якім вылучаюцца найменні жывёл, птушак, дрэў, раслін, грыбоў, рэк, збудаванняў, гарадоў і інш.: *Ён раўніва адпыхнуў Маласая і Сямёна Хведасевіча ад гнедага прыгажуна.* (Р.Хадкевіч); *Яны глядзелі на гэтага прыгажуна лесу [лася], як зачараваных.* (Р.Няхай); *Не паспеў і вокам міргнуць, як лось-прыгажун знік у лесе.* (В.Праўдзін); *На возеры жыве качар вялікі, прыгажун, братка ты ой.* (Е.Лось); *Прыгажуна-цецерака я не здабыў у гэты раз.* (Р.Ігнаценка); *З-пад бярозкі пазірае на яго прыгажун, хоць яшчэ ранавата на грыбы было.* (К.Акула); *Прыгажун Зімні палац быў забарыкадзіраваны дрогамі.* (І.Гурскі); *А цяпер вунь стаіць шматпавярховы прыгажун – чысты, ажыны, быццам толькі вось абмыты ліўнем.* (У.Карпаў); *Новы Мінск – прыгажун.* (Я.Журба); *Я спяваў аб ялінах-прыгажунях.* (Н.Гілезіч); *Сасна – стройная лясная прыгажуна.* (В.Старычонка); *Крокаў за дваццаць ад іх яркім полымем чырванела лясная красуня – расіна.* (М.Корзун); *Вось рэчка якая, красуня мая!* (У.Дубоўка); *Першы наш зіміт быў Прыпяці, гэтай блакітнай красуні зялёных палескіх прастораў.* (В.Сташэўскі); *Да красуні – шумнай Волгі – падыходзіў ціхі Дон.* (А.Астрэйка); *Стаяць стройныя красуні хвоі.* (К.Крапіва); *Не плач жа, бярозка, не лі свае слёзы, Красуня, Над люстрам ракі запляці свае косы.* (А.Куляшоў); *Ты, вясна, – маладая красуня.* (П.Глебка).

Даволі вялікая семантычная парадыгма ўласціва полісеманту *непаседа*, у сэнсавай структуры якога адзначаюцца другасныя ЛСВ ‘сініца’, ‘сарока’, ‘бусел’, ‘матыль’, ‘вавёрка’, ‘сцябло расліны ў самым пачатку яго развіцця з насення’: *Непаседы-сініцы чародкамі пералятаюць ад аднаго куста да другога.* (М.Даніленка); *Засакатала спалоханая непаседа-сарока.* (А.Асіпенка); *Непаседа, даўгацыбы бусел – даўняе вясны забыты сон.* (Р.Барадулін); *Вучоныя высветлілі, што гэтыя матылі – вельмі вялікія непаседы.* (А.Матрунёнак); *Гэта рыжая непаседа-вавёрка пераскочыла з*

дрэва на дрэва. (У.Краўчанка); *Вы бачылі, Як жыта калосіцца? Перш выплыве адзін з найбольш важных Непаседа-колас, Разгладзіцца, Расой прамыўшы вочы...* (М.Танк).

У працэсе метафарызацыі ў полісемантаў *немаўля*, *дзіця* могуць актуалізавацца ўзроставыя семы з канкрэтызатарамі ‘малы памер’, ‘невялікія моц і сіла выяўлення’: *Ад ранку не спяць немаўляты – Радасць у іх якая! – У дзюбах маленькіх – глянь ты! – Зара залатая палае.* (Я.Крупенька); *Іх [дрэўцаў] тут навокал цэлая чародка, Даверлівых зялёных немаўлят.* (М.Шабовіч); *Я цябе ледзь знайшоў між кустоў, ручаёк-немаўля.* (М.Арочка); *Для немаўляці таго, Для зярняці, Глеба – пшчотная, Добрая маці.* (С.Дзяргай); *Лятаючы, скігліць чайка, Бы на дзецях плача.* (Я.Купала); *Спіць за барамі ў калысцы пясчанай сіняя Нарач – дзіцё акіяна.* (А.Вялюгін); *Эх, гуляюць віхры ў полі, Ветравыя дзеці.* (Я.Колас); *Плакалі пралескі, дзеці вясны.* (З.Бядуля).

Усе ЛСВ субстантываў *асілак*, *волат* захоўваюць у сваёй структуры семы ‘моц, сіла’, ‘вялікія памеры’: *Пушча – гэта плямёны асілкаў-дубоў.* (А.Куляшоў); *Шмат для людзей ты ўзрасіла Дужых асілкаў-зуброў І незвычайнае сілы Коней сваіх – трактароў.* (М.А.ўграмчык); *Такая прыказка ў народзе ходзіць: Мядзведзь – асілак, ды яго за губу водзяць.* (У.Корбан); *У акіян Бурна воды нясе Горды асілак – Рата Енісей.* (В.Шымук); *Над яго галавой лясны волат раскінуў дужыя галіны.* (А.Ліс); *У сінім марыве ўзвышаюцца ледзяныя вершаліны волатаў-гор.* (Э.Самуйлёнак).

Антрапамарфічныя ЛСВ полісемантаў *цар*, *царыца*, *каралева* трывала замацаваліся ў літаратурнай норме з абагуленым значэннем ‘тое (той), што (хто) вылучаецца сярод іншых у якіх-небудзь адносінах’. Семантычную парадыгму такіх полісемантаў утвараюць другасныя ЛСВ ‘звер’, ‘птушка’, ‘дрэва’, ‘сонца’, ‘вада’, ‘грыб’ і інш.: *Цар у небе – горны сокал – Крылы ў сонца распасцёр, Аглядае бор шырокі, Стэп шырокі, шапкі гор.* (А.Бялёвіч); *Тут у пашане цар бароў палескіх – асілак-дуб, што сам, як цэлы бор.* (Э.Акулін); *Той крэй, імішарны, з сумам верасоў, дзе цар – ядловец, нізенькі прыэстар.* (В.Зуёнак); *Усё гэта дае нам вечназялёная паўночная елка, царыца бяскрайніх таежных лясоў.* (П.Рунец); *Пакланюся я табе, царыца, Чыстая сцюдзёная вадзіца.* (М.Багдановіч); *Адразу не скеміш, дзе ясень, дзе клён. І толькі бяроза, мая каралева, Адвесіць здалёк прывітальны наклон.* (І.Лагвіновіч); *На спартыўнае поле сёння парадным маршам выйшла каралева палёў – кукуруза.* (У.Корбан).

Шырокі сэнсавы дыяпазон полісеманта *бабуля* (*бабулька*)¹ ахоплівае восем неўзуальных ЛСВ, якія аб’яднаны агульнымі семамі ‘старасць’, ‘слабасць’, ‘зыход’: *Завязаўшы хустку сваю стрэшкай, сцішана сядзіць бабуля-вёска са старэчай скрыўленай усмешкай... А на ўзгорку пнеца да бабулі рослы ўнучак – гаманкі пасёлак.* (А.Русецкі); *Плыў мароз па струнах драцяных ад каменна-бетонных валацовак да шурпатых саламяных стрэх*

¹ Аб семантычнай структуры полісемантаў *баба*, *бабка*, *дзед* гл.: *Старычонак* 1997, с.77-86.

бабулек згорбленых – вясковых хат. (З.Бядуля); *Побач – сад стары кляновы на Малой Садовай вулцы, вулцы, згорбленай бабульцы.* (Д.Бічэль); *Журботныя постаці бабулек-бяроз... папускалі сваё гнуткае, як лён, вецце.* (Я.Колас); *Прывітанне галоўнаму далакопу, ахавальніку скарбаў старой бабулі зямлі.* (К.Крапіва); *Але як бы цяпер бабулька-зіма ні злавалася, яе песенька скончана.* (Р.Ігнаценка); *Няхай бабуля-стома ідзе, Дагнаць мяне не проста будзе.* (Г.Каржанеўская); *А смерць – пачварная бабуля, Сама зарэжацца касой.* (А.Бялевіч).

Антрапамарфічнай метафарызацыі лёгка падвяргаюцца кампаненты тэматычнай групы ‘радня’ (*бацька, сын, брат, сястра, блізняты, сваяк, радня, сям’я*), якія на аснове мнагамернай і шырокай асацыяцыі ‘што-небудзь блізкае, роднае, арганічна звязанае’ аб’ядноўваюць чалавека і акаляючае яго асяроддзе: дрэвы, расліны, грыбы, рэкі, крыніцы, хвалі, вятры, жывёлы, птушкі, побач размешчаныя пагоркі і інш.: *Табе даброта ў небе зорка: Твой бацька-месяц пры табе.* (А.Бялевіч); *Ну і восень – густая ліўні, Жменя горкіх на голлі слёз, – І прасватана бацькам-жніўнем За сямом чарада бяроз.* (М.Губернатараў); *Бацька Нёман з прытокамі Моучадзь, Гаўя, Вілія, Ведзьма, Дзітва.* (Д.Бічэль); *Дуж ты, дуб стары. Сын вякоў сівых!* (Я.Колас); *Ой ты, вецер, сын прастору!* (Я.Колас); *Галлё пакідаюць браты, ападаюць гаротна на дол глухавечнасці ў чым прыпол.* (Р.Барадулін); *Пад снежавымі ўзімку каўпакамі І ўлетку ў абрамленні збажыны Стаяць і лічаць свой узрост вякамі Пагоркі, два браткі-прыгажуні.* (Т.Ляшонак); *Енісей – родны брат акіяна.* (М.Танк); *Нас дзякую дзве вярбіны – Дзве журботныя сястры.* (Я.Янішчыц); *Хваля за хваляй – блакітныя сёстры – Зайграюць шматколерным граннем* (З.Бядуля); *Гэта Бацькаўшчына, гэта Вятка, Свіслачы сястра* (Е.Лось); *Рыстуць на палянцы ў лесе сястрыцы [суніцы], падобныя вельмі блізняты* (П.Чабор); *Схаваліся між траў Падасінавік стары, Дзве ваўнянчкі-сястры* (М.Танк); *Кот на акенцы. Бабін апошні сваяк* (В.Русілка); *Гэта расліна самы блізкі сваяк нашага хатняга фікуса.* (А.Матрунёнск); *Лес усю сваю драхляную радню збірае.* (М.Рудкоўскі); *Пасля сьнедання пня Разгараецца гуляня. Карагодзіць да паўдня Уся заечая радня.* (І.Міравейка); *Уся птушыная сям’я вітае гул вясны.* (М.Танк); *У сям’і крылатай згода.* (М.Танк).

Некаторыя антрапамарфічныя метафары заснаваны на квантытатыўнай прымеце, якая вылучаецца на першы план у найменнях хаўрус ‘чарада вераб’ёў’ (К.Жук, М.Калачынскі), гвардыя ‘чарада грачоў’ (М.Дукса), аркестр ‘птушыны хор’ (М.Нікановіч), кодла ‘чарада птушак; купа, гняздо грыбоў’ (А.Вялюгін, І.Новікаў). Квантытатыўная сема, звязаная з інтэнсіўнасцю рухаў, боем, саперніцтвам, выяўляецца ў структуры полісеманта сапернік: *І сышлася сіла – грозныя сапернікі [цецерыкі]. Захвасталі крылы, Як у лазні венікі.* (В.Зуёнак).

Тэмпаральная сема аб’ядноўвае ЛСВ полісеманта *госць*, у якім увага акцэнтуюцца на рэдкасць, часавую непрацягласць з’яўлення каго-ці чаго-небудзь: *Крылатых гасцей мы з меншай сястрой Стаськай заўважылі адразу.* (Я.Шарахоўскі); *І доўга я слухаў, пра што гаварылі Крылатыя госці*

на мове сваёй. (М.Танк); *А сонца будзе зіхаець, як і раней, над белым светам, правёўшы сёлетніх гасцей, чакаючы другіх на лета.* (У.Дубоўка); *Рэдкім госцем быў хлеб на стала.* (Я.Непачаловіч).

Чалавеку ўласціва адносіцца да прадметаў, якія суправаджаюць яго на працягу вялікага адрэзку часу, да якіх яны прызвычаліся, прывыклі як да сваіх сяброў. Менавіта таму ў многіх пісьменнікаў са словамі *друг сябар, сяброўка, таварыш* асацыіруюцца самыя розныя рэаліі аб'ектыўнай рэчаіснасці: лес, бор, дрэвы, расліны, кнігі, вецер, хмара, ноч, сонца, зорка, паходная чарніліца, саха і інш.: *Золь асення, туман. Шэпчаць жоўкыя лісты. Ноч – сяброўка партызан, Друг іх верны – лес густы.* (К.Крапіва); *Падлесак – сын мне, бор вячystы – друг.* (Я.Янішчыц); *А вецер, мой друг, што з'явіўся з радзімы, З лагодай і ласкай ляціць па-над морам.* (К.Кірэенка); *Перада мной на століку гарыць З пустой бляшанкі дымная капцілка, А побач з ёю ціхенька стаіць Мой верны друг – паходная чарнілка.* (С. Новік-Пяюн); *Друг мой неадчэпны, Саха ты крывая, Хоць корміш свет цэлы, Сама ж век худая.* (Я.Купала); *Ноч – сапраўдны друг падпольшчыка.* (С.Анісаў); *Сонейка – яго першы сябар.* (З.Бядуля); *Мяне чакаюць за небасхілам: Конь мой – вецер, зямляк і неразлучны сябар – сонца.* (Н.Мікіярава); *Дубы, сябры мае самоты, У высі неба мкнуць узлёты.* (Я.Колас); *Кнігі, кнігі! Я помню усіх вас, сябры.* (Н.Гілевіч); *Бярозы, вечныя сяброўкі маіх дзядоў, маіх бацькоў.* (В.Зуёнак); *Сяброўка любая, Бяроза белая, Я пад табой сядзеў не адзін раз.* (С.Новік-Пяюн); *Вазьміце з сабою мне хоць куды, хмаркі – мае сяброўкі.* (Д.Бічэль-Загнетава); *І радасна мне з вясёлкам Успомніць за нашым сталом Сяброўку – любімую зорку.* (М.Хведаровіч); *Песня – наша неразлучная сяброўка.* (А.Русак); *Мой бедны клён, таварыш верны, трыміціць на ветры за сялом.* (А.Гінько); *І вясмяўся, радуючыся сонцу, замахаў галавою сланечнік – мой добры зялёны таварыш.* (М.Капыловіч).

Сема лакатыўнасці вылучаецца ў сэнсавай структуры субстантыва жыхар, другасны ЛСБ якога ўказваюць на птушыных насельнікаў: *Павесыце толькі шпакоўню, дык адразу жыхары знойдуцца.* (А.Пальчэўскі); *Першымі жыхарамі, якія праніліся тут, на рэццы, былі качкі.* (Я.Брыль). У паэтычным дыскурсе Лікі Купалы жыхар – гэта віхор, буралом: *О віхры, о вы, бураломы, Свабодных нябёс жыхары! Дрыгніце разбэшчаным светам, Збурыце парадак стары!* (Я.Купала).

Прыродныя з'явы і аб'екты, якія характарызуюцца рухомасцю, зменлівасцю, інтэнсіўнасцю (вецер, ручай, дождж, хваля, дым) у творах мастацкай літаратуры атаясамліваюцца са свавольнікам, гарэзам, жэўжыкам, забіякам, задзірам: *А сярдзіты вецярок, Што павесіў на кручок Замашныя крылы, Стаў надзвычай мілы. Смешнаваты жэўжык, Як асенні пеўнік.* (М.Лужанін); *Звоніць, скача, як дзіцятка, Гэты жэўжык-ручаёк.* (Я.Колас); *Ды ён, гэты вецер, – гарэза свавольны, што вусны мае цалаваў.* (І.Хадарэнка); *Хіба толькі падзівішся, адкуль гэты гарэза-вецер мог нанесці столькі лісця.* (І.Шамякін); *А дожджык быў гарэза-бутафор, кап-кап, – ледзь пырснуў і пабег наўцёкі.* (Р.Баравікова); *А хваля – мяккая гарэза. Пад кручу да старога [каменя] лезе, нібы равесніца яго.* (Ю.Свірка); *Асенні*

свавольнік – вецер-лістадзёр, растрапаў яе [Верчыну] прычоску. (В.Праскураў); *Вецер-свавольнік* подыхам веснім Неба расчысціў блакіт. (У.Верамейчык); *Восеньскі забіяка-вецер* раз-праз рыпаў... дзвярыма. (В.Быкаў); *Дым паваліў густы-густы, Крануў галлё, задзіра,* – Дзяды абкурваюць сады, Каб хараство ўрадзіла. (М.Калачынскі).

У некаторых выпадках звычайныя прадметы, рэчы і з’явы прыроды надзяляюцца якасцямі, якія ўласцівы чалавеку. Таму М.Арочка і А.Васілевіч матыку і гліняны гаршчок называюць рабацягам, Г.Валкавыцкі месяц імянуе лодарам, С.Шах і Р.Шырма ў ветры бачаць жартаўніка, П.Панчанка і А.Ставер ноч атаясамліваюць са змоўніцай, А.Кавалюк лес уяўляе мудрацом і тугадумам: *Спрадвечнаю матыкай-рабацягай* Далоні ўсмак натруджваю цяпер. (М.Арочка); *У сяле Верхня Альба на плоце адной непрыкметнай хаты* заўсёды вісела на калу вядро або звычайны *рабацяга* – гліняны гаршчок, аплецены дротам. (А.Васілевіч); *Толькі месяц – начны лодар* – павесіўся на асіне. (Г.Валкавыцкі); *Гарэзнік-вецер, бойкі жартаўнік* – дзе ён, там вечна рух, і шум, і блік, і ўзвіхранасць вясёлае марокі. (С.Шах); *Можна, вецер, вядомы ўсім жартаўнік, Хваляванне прынёс, пакруціўся і знік?* (Р.Шырма); *Мы з табой тады, змоўніца-ноч, Прытакім выдатных падзей.* (П.Панчанка); *Ой ты, змоўніца-ноч, незаўважна ляціш...* Расставацца не хочацца мне. (А.Ставер); *О лес – мудрэц і тугадум, Ты падзялі дзядулеў сум.* (А.Кавалюк).

Сярод значнай колькасці антрапамарфічных метафар у асобную групу вылучаюцца традыцыйныя метафары-перыфразы, прадстаўленыя ўстойлівымі і звыклымі абзначэннямі: *язюля* – вяшчунка, вяшчуння, варажбітка, чарадзейка; *зубр* – цар Белавежы; *воўк* – санітар лесу; *баравік* – кароль грыбоў; *дуб* – чатырх лясоў і інш.: *Ды ў шчодрасць гадоў – Кукаванне вяшчунні* зязюлі – *На сёмым дзесятку не хочацца верыць, як верыў раней.* (Ю.Спірка); *Агучвай жа, вяшчунка, бор глухі, І хай твая не абарвецца песня.* (П.Макаль); *Колькі год?.. Спытаем у зязюлі, без даверу варажбітцы шэрай?* (А.Вялюгін); *Кукуй званчэй, кукуй часцей, Лясная чарадзейка.* (А.Зарыцкі); *Зубр – цар Белавежы, Хіб – з палову Казбека! Так прывыклі с’варджаць спрадвеку.* (П.Панчанка); *Чуў, што ваўкі – санітары. Лес ачышчаюць ад хворых і ад слабых.* (І.Пташнікаў); *А за ім – кароль грыбоў, сам магутны баравік.* (П.Глебка); *Дуб-патрыярх... Тут дробязям не месца. Стагоддзяў світак пад старой карой...* (М.Башлакоў); *Удовы-бярозы сваімі каралямі горда глядзяцца ў люстэрка вады.* (П.Трус); *Удава-бяроза без верху.* (Р.Барадулін).

Некаторыя спалучэнні з антрапамарфічнымі метафарами ў выніку іх частага ўжывання і значнага філасофскага зместу ператварыліся ў афарызмы: *Людская праца – уладар, Яна на свеце гаспадар!* (У.Дубоўка); *Жыццё – строгая, патрабавальная і разважлівая гаспадыня.* (Я.Пярмяк); *Паўторыць тысячы разоў Імя адной адзінай, Яна, усеўладная любоў, Душ юных гаспадыня.* (А.Звонак); *Курганы – нямыя сведкі славы.* (У.Дубоўка); *Прайдзі мой край – усюды курганы, Нямыя сведкі вечнасці яны.* (Я.Крупенька);

Сняжынкi – **прадвеснікі і разведчыкі** блізкай зімы. (А.Александровіч); **Шпакі** – цяпла і сонца **пасланцы**. (С.Грахоўскі).

Суадносіны паміж ЛСВ многіх антрапамарфічных субстантываў вызначаюцца не столькі традыцыйнымі схемамі і напрамкамі сэнсавых мадыфікацый, колькі спецыфікай успрымання пісьменнікам рэчаіснасці, яго інтуітыўным адчуваннем нябачных ніцей і сувязей паміж самымі рознымі прадметамі і з’явамі. Такого роду індывідуальна-аўтарскіх метафар у творах мастацкай літаратуры нямала: *Ах, бедная! Стаіць [яблыня], калоціцца. Бледная, белая, Зімы палонніца.* (Я.Крупенька); *Бабыль-вецер на світанні Пойдзе ў свет шырокі, Пойдзе ў злосці, буркатанні Аглядаць валокі.* (Я.Колас); *Хата засталася сіратой.* (М.Танк); *Пастух* нябесны, вецер, не гані так хутка хмары, *Дай ім запыніцца.* (Р.Барадулін); *А сосны – рыцары ў шаломах, Крыніцы – вочы ўсёй зямлі.* (П.Броўка); *Зашыўся ў мох, цікуючы за мною, Баярын бору – горды баравік.* (Я.Янішчыц); *Яшчэ мне так не пеў ніхто, Як гэты чмель, Вядзьмак бухматы.* (В.Ракаў); *А сёлетняя восень была плакса: яна ахінала зямлю туманамі, засланяла сонца густымі хмарами.* (Р.Сабаленка); *Калматы вецер – араты мора, зярняты сееш ты ў пыл разораў.* (А.Русецкі); *І дождж Сявец – Выдаць памогаты Калгаснікам-аратым.* (М.Лужанін); *Дождж – мой даўні калега, Мой сааўтар элегій, Уначы нашаптаных, Недасланых каханаў.* (А.Пісьмянкоў).

Такім чынам, антрапамарфічныя метафары шырока прадстаўлены ў творах мастацкай і публіцыстычнай літаратуры. Значная іх частка (каля 40%) трывала замацавалася ў літаратурнай мове і пры наяўнасці мінімальнага кантэксту выразна ўспрымаецца носбітамі мовы. Другая (большая) частка такіх метафар адносіцца да ліку індывідуальна-аўтарскіх (узвальна незамацаваных) і звязана з ідыястылем пісьменніка, яго ўменнем знаходзіць у розных прадметах і з’явах агульныя рысы і якасці. Суадносіны зыходных і вытворных антрапамарфічных ЛСВ засноўваюцца на актуалізацыі тых ці іншых якасцей чалавека, яго рыс характару, тэмпераменту, прафесійнай дзейнасці, а таксама на такіх прыметах, як ‘тэмпаральнасць’, ‘лакатыўнасць’, ‘музычнасць’, ‘ўзростакасць’ і інш.

Адной з асаблівасцей антрапамарфічных метафар лічыцца іх дэрывацыйная вытворнасць, залежнасць ад семантыкі ўтваральных адзінак, якімі ў сваёй большасці з’яўляюцца дзеясловы, прыметнікі і назоўнікі (*валацуга, бадзяга, вандроўнік, выгнаннік, спявак, запявала, мудрэц, хітрун, маладзёк, свавольнік, нахабнік, асілак, варажбітка, вяшчуння, прыгажун, прыгажуня, красуня*). Па гэтай прычыне такія метафары ўтвараюць шырокія семантычныя парадыгмы з патэнцыяльным іх пашырэннем і ўключэннем новых ЛСВ, якія па сутнасці ў кожнай маўленчай сітуацыі з’яўляюцца канкрэтызатарамі шырокай і абагуленай семантыкі зыходных слоў.